

Shirin Ahlbäck Öberg

På väg mot publikdemokrati

FOTO: PULTE MÉRÉRT/TEXT OCH BILD: SCANPIX

Att viga sitt liv åt partipolitiken är inte längre en självklarhet för den politiskt aktiva. Tove Lifvendahl (t.v.) var framgångsrik ordförande för moderata ungdomsförbundet i början av 2000-talet men är en av flera yngre avhoppare från partipolitiken. I dag är hon kommunikationschef för Svenskt näringsliv. Anna Ibrisagic (t.h.) har gjort en mer traditionell politisk karriär på lokal- och riksnivå, och representerar sedan 2004 moderaterna i Europaparlamentet.

Omsättningen på ledamöter i den svenska riksdagen har ökat dramatiskt de senaste årtiondena. Ledamöterna sitter kortare perioder på sina riksdagsplatser, vilket får tydliga konsekvenser såväl för riksdagen som institution som för den svenska demokratimodellen. Shirin Ahlbäck Öberg menar att den ökade omsättningen beror på en förändrad politikerroll. Detta illustrerar i sin tur att den svenska demokratimodellen är på väg att omvandlas.

När enkammarriksdagen var ny i början av 1970-talet byttes ungefär 20 procent av riksdagsledamöterna ut i samband med val, och knappt 5 procent hoppade av under själva mandatperioden. Sedan mitten av 1990-talet är det cirka 33 procent som byts ut vid valen och ytterligare cirka 8 procent däremellan. Den stora förändringen inträffade just på 1990-talet, vilket delvis förklaras av att mandatperioden då förlängdes från tre till fyra år. Det innebär att riksdagen i dag teoretiskt skulle kunna bytas ut helt inom loppet av nio år. Under 1970-talet skulle motsvarande process ha tagit tretton år.

Den ökade omsättningen har satt sina spår. Bland annat minskar ledamöternas ålder och erfarenhet, och särskilt det senare är värt att uppmärksamma. I mitten av 1970-talet hade två av tre suttit i riksdagen mer än en mandatperiod. Dagens ledamöter har betydligt mindre genomsnittlig erfarenhet: två av tre har som mest fullgjort en mandatperiod.

DET FINNS ANDRA trender i vårt parlamentariska styrelseskick som kan kopplas samman med denna ökade turbulens i riksdagen. En viktig omständighet är givetvis att väljarna blivit mer ombytliga och att mandatförskjutningen mellan partierna därför har ökat. Men utslagningen av ledamöter vid valen kan enbart förklara en tredjedel av

omsättningen i riksdagen. De flesta väljer att sluta självmant.

Förklaringen till den ökade omsättningen måste i stället sökas i de faktorer som formar enskilda ledamöters ställningstaganden. Vi forskare i projektet "Att representera folket – yrkesbana eller sidospår i karriären?" har vänt oss direkt till ledamöterna – via enkäter och djupintervjuer – för att få svar på vad som ligger bakom avgångarna, och för att pröva om det finns något urskiljbart mönster.

Att studera avhopparna hör inte till vanligheten, man brukar granska dem som sitter i riksdagen. Men enligt vår åsikt indikerar de ökade avhoppet en genomgripande förändring av svensk demokrati, och vi kan lära oss något av att studera vilka överväganden som får ledamöter att självmant lämna riksdagen tidigare än förut.

Svensk politik har under lång tid kännetecknats av en utpräglad *partidemokrati*. Det som håller på att hända kan dock ses som en omvandling till *publikdemokrati* – med den franske statsvetaren Bernard Manins ord. Betecknande för partidemokratien är att den befolkas av den trogna partiarbetaren som politikertyp. Den trogna partiarbetaren ser sin uppgift som underställd partiet och är beredd att lojalt tjäna partiet, på den plats partiet finner lämplig och under den tid hon eller han kan vara "till nytta". Utmärkande

Artikeln bygger på resultat från forskningsprojektet "Att representera folket – yrkesbana eller sidospår i karriären?" som finansierades av riksdagen och Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond. Forskarna i projektet var: Lena Wängnerud, Göteborgs universitet, Jörgen Hermansson och Shirin Ahlbäck Öberg, båda Uppsala universitet.

FOTO: CLAUS GERTSEN/SCANPIX.

Det blev bara en riksdagsperiod (2002–2006) för miljöpartisten Gustav Fridolin. Han blev riksbekant som ledamot av konstitutionsutskottet då regeringens agerande efter tsunamikatastrofen 2004 granskades. Inför valet 2006 avböjde han återval, och i dag arbetar han som journalist och folkhögskolelärare.

➤ för publikdemokratin är i stället den politiska entreprenören som politikertyp. Han eller hon ser som sin främsta uppgift att bryta ny mark. Till skillnad från den trogna partiarbetaren har den politiska entreprenören en egen agenda. Den senare gör också, på ett helt annat sätt än partiarbetaren, återkommande omprövningar av på vilket sätt de personliga ambitionerna bäst förverkligas – i riksdagen eller på någon annan arena.

Vilka indikatorer fann projektet på en förändring? Vår undersökning bygger på flera källor: registerdata, en enkät till samtliga ledamöter som satt i riksdagen någon gång under mandatperioden 1994–1998 men som *inte* fortsatte sitt uppdrag efter valet den 20 september 1998, samt fyrtio intervjuer med ledamöter som antingen satt kvar eller nyss hade lämnat riksdagen år 2000. Vi sökte svaren brett och ställde frågor som hade att göra med klassiska förklaringsfaktorer – som den sociala bakgrunden, de intervjuades politiska idéer och även betydelsen av riksdagen som miljö.

Den faktor som gav tydligast utslag hade att göra med ledamöternas representationsyn, det vill säga hur de ser på rollen som förtroendevald. Intressanta skillnader kom bland annat fram då vi i enkätundersökningen lät de 85 ledamöter som lämnat riksdagen frivilligt (utan att vara tvingade av mandatförändringar) själva formulera skälet till sin avgång.

Det fanns olika skäl för olika åldersgrupper, visade det sig. Föga överraskande fann vi att det för de äldre (sammanlagt 60 personer) huvudsakligen handlade om pensionsavgångar efter lång och trogen tjänst. Några typiska svar i gruppen 51 år och äldre var:

Jag har suttit i partistyrelse eller riksdag i ca 18 år. Nu är det andras tur.

Jag har varit med länge nog [19 år]. Den rätta glöden hade mot slutet svårt för att infinna sig.

En del äldre ledamöter upplevde dessutom att det var bäst att sluta självmant innan

Utmärkande för publikdemokratin är i stället den politiska entreprenören som politikertyp. Han eller hon ser som sin främsta uppgift att bryta ny mark.

trycket underifrån blev för stort. Flera angav också familjeskäl:

Tilltagande hälsoproblem och familjeskäl vägde tyngre än utsikterna till ytterligare fyra mycket stimulerande men slitsamma år.

I de få fallen av explicit kritik mot det egna partiet är det kvinnorna som har synpunkter. Deras kritik riktas även mot riksdagen som institution. Kategorin 51 år och äldre är överrepresenterad bland ledamöterna som avgått frivilligt, och avhopparna anger just åldersskäl, familje- och hälsoskäl som främsta motiv. Denna grupp representerar i hög grad den politikertyp som Bernard Manin benämner den trogna partiarbetaren.

Svaren såg lite annorlunda ut för mellangenerationen, ledamöter 31–50 år. Här är synpunkten att man varit med länge nog inte lika framträdande, utan utgör snarare ett skäl bland många:

Jag har varit med länge, har haft intressanta och utmanande uppgifter, har haft ett betydande inflytande men jag hade ändå tröttnat. Ville inte vara kvar till pensionsåldern. Då var det dags att byta –98.

För mellangenerationen (19 ledamöter) handlar det även om att vilja gå vidare och hitta nya utmaningar. Man är helt enkelt öppen för nya erfarenheter:

Jag blev erbjuden ett arbete som lockade mer. Riksdagsarbetet handlar för mycket om att reagera på olika förslag. Jag vill hellre agera och driva frågor. Är mer av visionär.

Argumentet om mer tid för familjen är inte lika vanligt som bland de äldsta avhopparna. Däremot finns ledamöter som, direkt eller indirekt, upplevde att de inte längre

platsade på nomineringslistorna, och därför själva valde att inte ställa upp till omval. Hos 31–50-åringarna formuleras också tydligare kritik mot riksdagen eller partiet än hos de äldre:

Starka interna stridigheter – falskspel och oärlighet inom partiet samt till viss del besvikelse över hur odemokratiskt "mitt eget parti" var bakom lyckta dörrar. Några få herrar i toppen tillåts styra alldeles för mycket. Inget lagarbete i riksdagsgruppen.

Efter 7 år börjar senioritetsprinciperna att gälla. Jag var helt enkelt inte intresserad av den "inre" karriär som då följer.

Graden av missnöje ökar alltså när vi går från de äldre till mellangenerationen, och kritiken formuleras av såväl kvinnor som män.

Hos dem som är 30 år och yngre finns överraskande nog också svar som går ut på att de annars riskerade att sitta för länge på sin riksdagsplats. Gruppen bestod av 6 personer.

För det första tycker jag att man inte skall inneha en sådan position länge, det måste vara rotation på riksdagsledamöter. För det andra vill jag alternera mellan politiskt arbete i organisationer, partipolitik och punktinsatser av olika slag. Vill inte låsas fast (av mig själv eller andra) i en viss fälla.

... ansåg jag det vara absolut nödvändigt att lämna riksdagen efter 4 år för att inte riskera att bli beroende av politiken, då jag är emot politisk karriärism. Jag anser att engagemang är den viktigaste drivkraften i politiskt arbete och jag tror att det var dags för mig att gå vidare och utveckla mitt engagemang inom andra politiska forum.

- Dessa typsvar innehåller en uttrycklig kritik av den traditionella politikerrollen. De yngre gör en poäng av att inte låta politikeruppdraget omvandlas till ett regelrätt jobb. Här är det tydligt att det inte är den trogne partiarbetaren som är normen, utan det lutar snarare åt den politiska entreprenören. Engagemanget är det viktiga, och det finns många arenor att agera på. Man är inte beredd att långsiktigt jobba sig nerifrån och upp i riksdagshierarkin. Förväntningen är snarare att snabbt få ta ansvaret att driva partiets ståndpunkter i vissa frågor i riksdagen. En utgångspunkt som krockar med särskilt de större partiernas arbetssätt.

Den yngre generationens allmänna syn på riksdagsuppdraget skiljer sig således radikalt från den äldre generationens. De äldre kan, förenklat, hänföras till idealtypen den trogna partiarbetaren och ser sig som lagspelare i stor utsträckning. Ett citat från en äldre ledamot fångar detta väl:

Däremot är jag inte särskilt mycket för att profilera mig själv. Jag trivs utomordentligt väl i den grå massan. Så jag är inte den som springer på några barrikader liksom, för där trivs jag inte. Utan jag gör gärna ett grovjobb bakom. Jag är partimänniska framför allt. Och därför trivs jag inte särskilt väl med det här nya med personvalet och egna profileringar ... Jag tillhör dom som jobbar bakom, jag vill inte stå i första ledet, för jag tror inte jag är bra där heller, ibland tvingas man ju, men det är mera motvilligt.

Den politiska entreprenören däremot kan tänka sig flera arenor att verka på, och är därför rörligare och omprövar sin situation regelmässigt. Entreprenören vill också själv utträta något, hon eller han vill spela roll och kan därför vara mindre av en lagspelare. Det innebär inte att partiet är helt underordnat den politiska entreprenören, utan denna politikertyp är beroende av att hitta ett parti – en plattform – att arbeta utifrån. Ett perspektiv som blir tydligt i följande citat:

För mig är inte en plats i riksdagen ett självändamål, för mig så är inte att sitta kvar i

riksdagen, att fortsätta arbeta heller ett självändamål bara för att jag har blivit vald i fyra år... En sak som är och har varit väldigt viktig för mig i mitt uppdrag har ju varit min egen identitet...För mig så har det varit otroligt viktigt att inte på något sätt ändra mig själv bara för att jag har som uppdrag att vara riksdagsledamot. Och det har ju varit väldigt tydligt, jag har liksom tagit initiativ till att få väldigt verksamma grupper i riksdagen som inte existerade förut.

Även resultaten från andra delar av vår undersökning visar att synen på rollen som riksdagsledamot skiljer sig längs dessa linjer mellan generationerna. De yngre kliver på sitt uppdrag med förväntningar om att faktiskt få utträta något, inte bara ingå i en stödtrupp. Långsiktigt arbete nerifrån och upp i partihierarkin verkar inte särskilt lockande.

Följdfrågan är givetvis vad detta innebär: Får vi en bättre eller sämre demokrati? Det är inte lätt att säga. Helt klart är dock att vi får en annorlunda demokrati. Enligt vår åsikt riskerar den ökade individualiseringen av politiken skapa stora problem för väljarnas möjligheter att påverka det politiska systemet: genom att ge mandat och att utkräva ansvar. Och om förmågan att utkräva ansvar av riksdagsledamöterna varit nedtonad i svensk partidemokrati, talar ingenting för att det automatiskt fungerar bättre i en publikdemokrati.

Om ett representativt system skall fungera demokratiskt tillfredsställande måste medborgarna ta ett betydande ansvar – både som väljare och valda. I en publikdemokrati blir det ansvaret inte lättare, snarare tvärtom.

Shirin Ahlbäck Öberg är forskare vid statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.

LITTERATURTIPS

Ahlbäck Öberg, Shirin, Jörgen Hermansson och Lena Wängnerud, *Exit riksdagen*. Stockholm: SNS, 2007.

Manin, Bernard, *Den representativa demokratins principer*. Stockholm: SNS, 2002.